

Sosyolojik Açıdan Hükümet Kavramı ve Değişme

Sâmi ŞENER^{*)}

A. HÜKÜMETİN HUKUKİ MANASI

Fransız Akademisi sözlüğüne göre «Siyaset, Bir devleti yönetme ve diğer devletlerle olan ilişkilerine yön verme sanatına ait herşeyin bilgisi» dir.¹ Devletin işleyişine geçmeden önce onun gelişigüzel bir şekilde kurulmadığını ve hukukî bir temele sahip olduğunu belirtmek gerekir. Hukuk dalları'ndan Kamu Hukuku'na göre, en üstün irade ve kudrete sahip organın devlet olduğu belirtilmiştir: «Devlet kudretine sahip iradenin emir ve komuta etme durumunda ve yerinde bulunduğu hatta, bu yetkiye sahip olma bakımından Devletin bir nevi tekel durumundan yararlandığı; fertlerin ise genellikle Devlet iradesinin emirlerine uymak, onun gereğini yapmak durumunda ve zorunda oldukları kabul edilmelidir.»²

Yukarıdaki tarif ile, siyasetin işleyişi içinde Devletin kumanda fonksiyonunu elinde bulundurması; fertlerin ise itaatle mükellef oldukları, hükmetmenin özelliğini açıklamaktadır.

Devletin son derece karmaşık ve çok yönlü yapısına işaret etmek gerekir: «Devlet ne sadece hukukî, ne sadece politik, ekonomik., ilh., bir olgudur; Devlet en kısa şekli ile, karmaşık, çok yanlı ve yönlü bir sosyal olgudur.»³ Devlet bu özelliklerinin neticesi olarak, emrindeki fertlerin davranışlarını ayrıntılarına kadar düzenleme ve kontrol yetkisine sahip bulunmaktadır.

Tarihi ve sosyolojik araştırmalar, Devletin kaynağı ve doğuşu hakkında yeterli ve kesin bir neticeye ulaşamamış bulunmaktadır. Fakat;

1) Maurice Duverger/Siyaset Sosyolojisi/Ç.Ş. Tekeli, Varlık Yay., İst. 1975, s. 24.

2) Yahya K. Zobunoğlu/Devlet (Tanım - Kaynak - Unsurlar) Ankara 1972, s. 24 - 25.

3) a.e. s. 30.

*) Sakarya D.M.M.A. Asistanı.

aileyi, dini, içgüdü, Toplumsal sözleşmeyi, Metafizik'i, Salt Hukuk'u ve Kuvvet ve Mücadele'yi devletin doğuşu'nda önemli faktörler olarak gören ekollerden bahsedilmektedir. Bu arada Devletin, Hukuka göre açıklamasını yapan, «Hans Kelsen'e göre Devlet; bir normlar, kurallar sistemidir. Norm ise, olanı değil olması gerekeni gösteren bir kavramdır.»⁴ Bu açıklamayla devletin statik ve mekanik özelliklerin dışında, kurallara ve normlara bağlı; olan ile yetinmeyerek olması gerekenleri temin etmeye dönük bir hüviyete sahip bulunduğu görülmektedir.

1. Devlet - Hükümet münasebeti :

Hükümet kavramı, Devletten ayırdedilmeyecek ölçüde ona bağlıdır. Hatta bu iki kavram felsefî açıklamalarda birbirine karıştırılır. Çünkü genel mânâda Devletin hedef ve gayeleri, bu organın en dinamik ve önemli öğesi olan Hükümette de görülür. Fakat devletin yeni yapısında, unsurlarının daha belirgin bir hale geldiği ve bu karışıklığın daha azaldığı söylenebilir.

Doğu düşüncesinin Devlet topluma ilgili fonksiyonları, cemiyetin işleyişi konusunda önemli yerini belirten Prof. Mosca, «Kamu İdaresi gibi güç bir sanat da eski Doğu İmparatorluklarında doğmuştur. Bu sanat özellikle şundan ibaretti: Bir toplumda o şekilde davranmalı ki, her ferdin kendi yararına olarak yaptığı faaliyet, bütün toplumun yararına olsun ve bu, mümkün olduğu kadar zorlama olmaksızın yapılsın; aynı zamanda, genel menfaate aykırı, her türlü ferdi faaliyet de engellensin.»⁵ Doğu düşüncesi içinde, İslâm düşüncesinin önemli bir yeri ve hayatı yorumlayış tarzı olduğunu hemen belirtmeliyiz. Çünkü, bir yanı ile dünyevî, diğer yanıyla uhrevî (ahiretle ilgili) meselelerin birbiriyle en ahenkli birleşimi, islâmî anlayışta kendisini gösterir.

Devletin genel felsefesi içinde insanlara yön gösterici özelliği, İbni Haldun'da göze çarpar: «Devlet ve Hükümetler insanların yeryüzünde bir araya toplanarak cemiyetler halinde yaşamalarının ve hilkatın bir şekil ve suretinden ibarettir.»⁶ İbni Haldun'da buna ilâve olarak şu görüşler öne sürülür: «Dünya mâmur olduktan sonra birbirinin saldırganlığından korunmak için insanlar yasakçıya (Hükümete, hâkime) muh-

4) Zobunoğlu/Davlet/s. 49.

5) Gaetona Mosca/Siyasi Dokt. Tarihi/Ç.S. Tiryakioğlu, Varlık Yay., 1st. 1968, s. 27.

6) İbni Haldun/Mukaddime - C. 2/Ç.Z.K. Ugan, İstanbul, s. 295.

taçtırlar. Hükümet (devlet) olmadığı müddetçe onları bu tecavüzdən kimse koruyamaz.»⁷

Hükümetlerin öneminin, Devletin siyasi bir hüviyet kazanmasıyla belirlediği söylenmektedir. Sosyal yapıda belirli otoritenin ortaya çıkması ile bu yapının siyasi yapı haline geldiğinden bahsedilerek; «Devlet, siyasi bir yapıdır. Hükümet ise, bu siyasi yapının görevlerini yerine getirirken kullandığı vasıtaların ve organların tamamından ibarettir.»⁸ denilmiştir. Siyasetin devleti idare etmek sanatı olduğu da belirtilmektedir.

İktidar vasıtasıyla yapılması gerekli değişik vazifelerin olduğundan bahsedilir: «İşte bu görevlerin ifasını ve organların, siyasi ve idari müesseselerin ve bunların fiilen çalışmalarını sağlayan kimselerin (idare edenlerin) tümüne birden Hükümet denir.»⁹

Açıklamalara göre, Devletin felsefi yönü ve siyasi varlığı ağır basmaktadır. Hükümet ise, devletin yetkilerini kullanan, icra organı hüviyetindedir. Bu bakımdan devletin değişmeyen, sürekli bir varlığı bulunmakla birlikte; Hükümet, değişebilen ve geçici bir hayatiyete sahiptir. Hükümet Devlet adına kullandığı iktidarı ile, ayrıcalık ve üstünlük kazanabilmiştir. İktidarın kullanılabilmesi, herhalde hükümetin en önemli fonksiyonudur.

2. Hükümetin İşleyişi :

Hükümetin hukukiliği içinde (işlemesinde), pozitif hukuk prensiplerinin ötesindeki hukuk mefhumunun söz konusu olacağı belirtilmiştir. Hatta, hükümetin meşru olmasının kâfi gelmeyeceği, hukuka uygun bir iktidarın bulunması gerektiği üzerinde durulmuştur: Bu konuda: «Hukuku fiilen hukuk yapan iktidar ve iktidarı da meşru kılan unsur hukuktur.»¹⁰ denmektedir. Demek ki, hükümetin işleyişi konusunda hukuki olması; en büyük bağlayıcı esastır. Buna göre, hükümetin iktidar fonksiyonunu inceleyelim.

a. İktidar :

Sosyal Fonksiyonların ihtisaslaşması ve işbölümünün artması neticesinde, vücut bulan farklı gruplaşmalar ve faaliyetler kadar iktidar çe-

7) a.g.e. s. 104.

8) Zobunoğlu/a.g.e. s. 31.

9) a.e., s. 50.

10) Arsel/a.e., s. 39.

şidi olduğu söylenmiştir: Dinî, iktisadî, siyasî, askerî ve benzerleri gibi. Bunlar içerisinde en önemlisinin siyasî iktidar olduğu açıktır. Çünkü: «Siyasî iktidarı elinde tutanlar, bütün fertler namına ve onları bağlar mahiyette kararlar alma hakkına mâliktirler. Bu husus siyasî iktidarı diğer sosyal iktidarlardan ayırdetmek bakımından en önemli kriterdir.»¹¹ Burada tarifî yapılan iktidar çeşitleri, Batı siyasî düşüncesi içerisinde gelişen «iktidar»lardır. Dolayısıyla birbirlerine olan üstünlükleri, o toplumun kendilerine verdiği değerle ilgilidir. Aynı durum, diğer cemiyetlerde ve bilhassa bizim toplumumuzda değişik bir değerlendirmeye tabidir.

İktidarların hukuk sistemleri ile yakın alâkasının var olduğu da belirtilerek, «iktidar, kuvvetler münasebetinin bir mukayesesi olup her hukukî sisteme bir iktidar tipi tekabül eder»¹² denmektedir. Aslında meselelerin can damarı da buradadır. Çünkü Hukuk sistemlerinin kaynağını teşkil eden irade (Meselâ; ilâhî, beşerî v.s.) siyasî iktidarın da biçimini tayin etmektedir. Dolayısıyla hukukla siyaset bu açıdan birbirleriyle önemli ölçüde alâkalarını korurlar. Bu konuda Max Weber'in aşağıdaki görüşlerini de belirtmek gerekir.

İktidarın toplumu tesir altına alması ve kontrol etmesi konusunda yapılan çalışmaların tümünün sosyal iktidarı meydana getirdiği söylenir: «Başkalarını itaate, emirlere uymaya zorlayan bütün yetenekler, münasebetler ve teknikler sosyal iktidarı meydana getirir.»¹³ İktidarın toplumun çeşitli kesimlerinde kendini kabul ettirmesi onun fiili gücünden çok, iktidarın dayandığı manevî müeyyidelerin güçlülüğüne ve kabul edilebilirliğine bağlı olmaktadır. Bu hususta takip edilen «teknik»ler ikinci derecede önem taşımaktadır. İktidar bu vasfını yerine getirirken toplum üzerinde sosyal bir kontrol sağlamanın yanısıra yol gösterme vazifesini de yapmak zorundadır. Ne var ki, bu husus tam olarak gerçekleşmemiştir. Sosyal kontrol, toplumun yerleşmiş inanç, örf, sosyal grup değerleri, gelenek gibi kişinin uymasını sağlayan unsurlar sayesinde sağlanmaktadır.

Bu kontrolü sağlayan «manevî unsurlar»ın, iktidarın yol göstericiliğinde de esaslı bir rol alması gerekir. Aksi takdirde, farklı kontrol unsurlarının bir çatışması ortaya çıkabilir.

11) Prof. Dr. Esat Çam/Batı Demokrasisinde Siyasi İktidar ile İktisadi İktidar/İ.Ü. İkt. Fak. Yay.,İstanbul 1966, s. 27.

12) Çam/a.e./s. 24.

13) Duverger/Siyaset Sosyolojisi/s. 211.

Siyasî iktidarın çeşitleri konusunda, yine Max Weber'in üçlü tasnifi yer almaktadır: «Kanunî iktidar, geleneksel iktidar, karizmatik iktidar.»¹⁴ Bu tasnifin tarihi gelişim içinde toplumlardaki devam müddeti farklı olmak kaydıyla, «vasıtasız iktidar, ferdî iktidar ve müesseseseleşmiş iktidar görüntülerine büründüğü müşahade edilebilir.»¹⁵

Vasıtasız iktidar bir nevi anonim iktidar olmakta ve ilkel toplumlarda görülmektedir. Ferdî iktidar, toplumların diğer toplumlarla devamlı münasebetleri sonunda ihtisaslaşma ve işbölümünün rolüyle ortaya çıktığı belirtilmektedir. Ferdî iktidarı ellerinde tutan şeflerin genellikle kutsal addedildiği, yaptıklarından dolayı kimseye karşı sorumlu olmadıkları ve iktidarın otoritesinin Ahiret inancına dayanan bir müeyyideye sahip buldukları söylenmektedir: «Avrupa'nın 16. ve 17. asır mutlakiyetçilerinin büyük bir kısmının görüşüne göre, ferdî iktidarı somutlaştıran Kral, Allah'ın yeryüzündeki vekili olarak kabul edilmiştir.»¹⁶

Avrupa'da Orta Çağ'da beliren bu iktidar şeklinin, ismen benzerinin İslâm Ülkelerinde görüldüğü bilinmektedir. Bu konuda Prof. Mosca: «Devlet dinî bir temele dayanmakla beraber, yapısında devletten ayrı (Papalık gibi) bir din teşekkülü ve teokrasi yoktu.»¹⁷ demektedir. İktidarın kanuniliği konusunda İslâma göre Hükümetin kendine has farklılıkları konusunda ayrıca, şu görüşler öne sürülmektedir: «İslâmî Hükümet, Avrupa - vâri gayri - dinî Cumhuriyet (secular democracy) değildir. Ancak bu isim felsefî noktadan Cumhuriyet olmuştur. İslâmî Cumhuriî hükümette, en «yüksek hakimiyet» ülkenin sakinlerinin umumun elindedir. Böyle bir hükümette, inzibat, intizam ve icrai kuvvetler! (executive) ve tanzim etme işi (legislature) müslümanların reyine bırakılmıştır. Hükümet idaresinin başında bulunanları halk (müslümanlar), istedikleri zaman azletmek selahiyetine mâliktirler.»¹⁸

Üçüncü tip iktidar şekli olan Müesseseseleşmiş İktidar'da, Devlet Müessesesi iktidarın dayanağı olup, idare edenler otoritelerini devlet adına kullanırlar.

İktidar konusunda, Siyasî iktidarın diğer iktidar tiplerinden daha önemli ve etkin olduğunu yukarıda belirtmiştik. Böylece, özel gruplar-

14) Roger Caillois'den Nakl. E. Çam. Sty. İkt., s. 27.

15) Çam/a.g.e./s. 27.

16) Çam/a.e./s. 30.

17) Mosca/a.g.e./s. 20.

18) Ebu'l A'la El-Mevdudî/İslam'da Hükümet/Hilal Yay., Ank. 1970, s. 171 - 173.

da ortaya çıkan iktidarları siyasi iktidar sınırlandırmaktadır. Her ne kadar, iktidara tabi otoritelerin toprak parçası üzerindeki hakimiyetleri söz konusu edilmekteyse de; bunun tam mânâsıyla gerçekleşmesine engel olan durumlar vardır.

Bilhassa yakın zamanlarda gelişen bu anlayış, grup ve müesseselerin menfaatlerini korumak düşüncesiyle kendi «sosyal iktidarlarını», siyasi iktidara rağmen hakim kılmak düşüncesine girmektedirler. Dolayısıyla siyasi iktidarın mutlak olma özelliği zedelenmektedir.

Bu durum, iktidarı teşkil eden değerlerin Batı toplumunda tam olarak fertleri tarafından benimsenmemiş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Aslında böyle bir durum, Avrupa düşünce hayatına hâkim olan Siyasi liberalizmin neticesi ve hürriyet mefhumundaki sınırsızlığın semeresidir. Tabi, bu duruma sadece grupların menfaatlerini sağlamak açısından bakmak ve siyasi iktidarı tamamen haklı görmeye çalışmak ta doğru olmaz.

b. Otorite :

Iktidarı sağlama bakımından en tesirli ve devamlı vasıta, o iktidarın meşru olduğu kanaatini yerleştirmektedir. Çünkü kuvvetler eninde sonunda zayıflayabilir.

Iktidarın bir güce dayanması gereği, biraz daha açık şekilde Duverger'in fikirlerinde kendini hissettirir: «Fiili etki (ya da güç) ile gerçek mânâda iktidar arasında sıkı bir ilgi olduğundan, bu münasebet görmezlikten gelindiğinde, iktidar hakkında ancak kısmî ve şekli (formel) bir görüntü edinilebilir.»¹⁹

Otorite'nin idare edenlere değil de, edilenlere ait bir idrak kabul edilmesi hakkında bir görüş daha vardır. Buna göre; «İtaat eden diğer tarafın emirlerinin meşru ve haklı olduğuna inandığı için itaat ediyorsa, bu takdirde aralarındaki münasebete «iktidar münasebeti» değil otorite münasebeti adı verilir.»²⁰ Aynı görüşlerin sahibi, bu inanmanın yanında yine bir gücün varlığının gerektiğini şu cümlelerle dile getirir: «...bu emirlerin yerine getirilmesinin grubun kolektif kuvvetinin kullanılması sayesinde olabileceği, en azından farz olunur.»²¹

19) Duverger/a.g.e./s. 29.

20) Zobunoğlu/a.g.e./s. 8.

21) Duverger/a.g.e./s. 119.

Aslında bu iki görüş birbirinden ayrılamazlar. Otorite elbetteki haklı ve lüzumlu sebeplere dayanmalıdır. Yani fertlerin idraklerinde hissedilmelidir. Ama bu arada, bir güçle takviye edilip; ihlâlinde bu güç zorlayıcılık vasfını harekete geçirmelidir.

Otorite türleri ve bunların hiyerarşisinde toplumu gerçek manâda yönlendirecek otoritenin üstünlüğü, diğerlerine göre mutlaka belirmelidir. Çünkü bu otorite, grup gaye ve menfaatlerinin tamamını karşılamak üzere düzenlenmiştir.

B. HÜKÜMETİN FONKSİYONLARINDAKİ DEĞİŞMENİN SOSYOLOJİK TAHLİLİ :

1. Devlet Felsefesi :

Toplumların işleyişlerinde en önemli unsur olan Hükümet (veya Devlet) felsefesinin incelenmesi, sosyolojinin önemli bir sahasını teşkil etmektedir.

Devlet felsefesi veya anlayışı, hükümet organının toplumda gerçekleştirilmeye çalıştığı temel hedeftir.

Bir diğer deyişle; hayat anlayışı ve dünya görüşünün varlığıdır. Aslında bu mes'uliyet ile sadece hükümet değil, bütün toplum organları kendiliklerinden vazifelidirler. Yâni toplum, bu duyguyu içinde hisseder; hayatını bu doğrultuda sürdürür. Meselâ; Selçuklu veziri Nizamülmülk Siyasetnâmesi'nde: Hükümdar ve tebası arasındaki münasebetlerin nasıl düzenlenmesi gerektiğini anlatır. Bu ilgi düzeni, bir devlet felsefesi içerisinde yer alır ki, bu da İslâm kültürüdür.

Devlet felsefesini bir medeniyet anlayışı olarak da ele alabiliriz: «Toplum düzeninde aslanan, toplumun gelişme yönlerini ve amacını çizen ideolojidir. Şu halde, toplum düzeni belli bir ideolojiyi (medeniyet anlayışını) gerçekleştirmek zorundadır. Bu bir yaşayış biçimidir.»²²

a. Normlar :

Kültür normatif bir yapıya sahiptir. Normlar, ortak davranış kaideleri olmakla; fertlerin bir kültüre ister istemez uymak mecburiyetleri açığa çıkar. Duverger «norm» dan bahsederken: «hem büyük bir çoğun-

22) Tunaya/a.g.e./s. 61.

luğun bilfiil uyduğu bir davranış kiadesini, hem de kültürel modele göre uyulması gereken ama her zaman uyulmayan bir davranış kaidesini ifade etmek üzere kullanılır.»²³ demektedir. Bu hale göre, normlardan bazan sapmaların da olabildiği anlaşılmaktadır. Yine Duverger, normların yanısıra «ideal norm» adıyla birtakım normlar bulunduğunu söyler. Bu tip normlarla, insanların çoğunluğunun uygulanmasını istediği fakat, uygulanmadığını kabul ettikleri kaideler anlatılmak istenmektedir. Buna sebep nedir? diye düşündüğümüzde; bir kültür değişmesi neticesinde «kanaatlerin farklılaşması» hadisesi ortaya çıkmaktadır: «Mevcut kültüre başka bir kültürün aşılması veya bir sistemden başka bir sisteme döndürülmesi istenen ülkelerde «alıştırma ve telkin» vetireleri diyebileceğimiz belli başlı başla iki vetire (kültür aşılama vetiresi) işlemektedir.»²⁴ «Yabancı kültür unsurlarının hissettirilmeden aşılandığı alıştırma prosesi muvaffakiyetle kapandığı, aleni tedbirlerle yeni bir kültürün aşılması için gerekli bütün şartların yerine getirileceği bir telkin vetiresine geçilebilir.»²⁵

Normların bir mes'uliyet kavramına dayandığı da belirtilmiştir. Bu mes'uliyet hissidir ki, normların tatbik edilmesine imkân sağlamaktadır. Şüphesiz burada söz konusu edilen mes'uliyet, sadece dışarıdan gelen bas-kılardan meydana gelmez. Daha çok normun geçerli olduğuna dair içten gelen bir inanmanın neticesidir.

Normlara uymamanın neticesinde birtayım müeyyidelerin açığa çıktığını biliyoruz. Bu yaptırımın çeşitli dereceleri bulunmaktadır: Kinanma, nefret, acı çekme, cezalandırma gibi.

Normlardan sapmalar konusunda, kültürün fertleri kendi doğrularına uydurabilmesi imkânının da ortadan kalkacağını düşünmemiz gerekir. Bu durumda, bir başıbozukluk ve hatta anarşi meydana gelecektir. Yani, güçlü olan inandığı doğruyu hakim kılmaya çaba sarfedecektir.

b. Değerler :

Tahliller sadece yukarıdaki sözlerle kesilmemekte, «Normlara uymayı açıklayan bu mes'uliyet duygusu, normlara eklenmiş yaptırımlardan çok, onlara atfettiğimiz değerlerin bir sonucudur.»²⁶ denilerek, normların

23) Duverger/a.g.e./s. 116.

24) Maclver and Page/Society/Londra, 1962 Nakl. A. Kurtkan, s. 34.

25) a.e., s. 35.

26) Duverger/a.g.e./s. 118.

da ötesinde değerlerin bulunduğuna işaret edilmektedir. Dolayısıyla, zorlayıcılığın dışında, gönüllü bir kabulleniş ve benimseme söz konusu edilebilmektedir. «Grup mensuplarının gruba gerçekten mensup olduklarının söz konusu edilebilmesi için grupta teessüs etmiş olan kıymet hükümlerini benimsemiş olmaları gerekir. Böylece bu kıymet hükümleri onlar için belli bir değer ifade etmelidir ki, grup dayanışması mevcut olabilsin ve grup dağılmaksızın varlığını koruyabilsin.»²⁷

Aslında hukukun düzenlenmiş kaideler ve zorlayıcı vasıtalarla yetinmeyip, bilhassa hak ve haksızlık duygusuna dayandığı kabul edilmektedir. İşte, değerler yaptırımların hemen her şeklinde ortaya çıkabilmektedir: «Değerler yaptırımların ister yalnızca göstermelik bir doğrulamalarını yapsın, ister gerçek dayanağı olsun; norm ve dolayısıyla kültür kavramının en önemli bir ögesi olarak çıkmaktadır karşımıza... İşin aslı aranırsa, kültürler birer değer sistemidirler.»²⁸ Ayrıca kültürün yapısı hakkında şu bilgiler verilmektedir: «O halde kültürün yapısını üç farklı merhalede göstermek mümkündür. İlk merhalede, rol ve davranış modellerini belirleyen bir normlar bütünü yer alır. Normlara uymayı sağlamak üzere ise birtakım müeyyideler öngörülmüştür. Bu yaptırımların varlığı ve uygulanabilirliği ise normlara atfedilen değerlere bağlıdır.»²⁹

Zaman içerisinde, değerler normlar ve davranış modelleri değişmeye uğrayabilirler. Dolayısıyla, bir siyasî düşünüşe yön veren değer kategorilerinin de bu hadiseden etkilenmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Toplumdaki bütün fertleri aynı zamanda hissettirip düşündüren; onları birbirlerine sıkıca bağlayan değer - norm - kültür zincirlerinde meydana gelen değişimin, «bir dünyayı değiştirme» manâsını taşıdığını söylersek, herhalde aşırı bir iddiada bulunmuş olmayız.

Bu durumda siyasî düşüncenin belli bir kültür ve değer formu içinde şekillendiği ve bu değer muhtevası ile çerçvelendiği ortaya çıkmaktadır. Netice olarak, belli grup ve sınıfların menfaat kavgası olmayan siyasî düşünce; Devlet mefhumuna ait prensiplerin müdafii olduğu ve insanlığın faydası istikametinde işlediği müddetçe gerçek manâsını bulmuş olur.

2. Hukuk Anlayışı :

Hukukun kendini toplum'da fiilen hissettirmesinin müeyyidelerle mümkün olduğunu gördük. Müeyyidenin kaynağında norm ve değerlerin

27) Prof. Dr. Amiran Kurtkan/Genel Sosyoloji, İst. 1976, s. 228.

28 - 29) Duverger/a.g.e./s. 120 - 121.

bulunması ve bunların değişmesiyle, hukukun sosyal değişimdeki rolü oldukça önem kazanmaktadır. Çünkü, toplum içinde kendini açıkça hissettirmektedir.

Hukukun devlet açısından önemini ve değer - norm ve hatta kültür ile ilgisini yukarıda açıklamaya çalıştık. Hukuki öze sahip olmayan bir devletin, hiçbir zaman tabii gelişmelere imkân tanımayacağı ve toplumdaki fertlerin düşünce ve duygularının gerçekleşebileceği bir ortamı hazırlamayacağı açıktır.

Fertlerin tek tek haklarının toplamından ibaret olan Hukuk anlayışı, eğer bu hak sahiplerinin düşünceleri aksine düzenlenmiş bir hukuk anlayışına dayanırsa; sosyal düzen büyük yarayı almış demektir. Çünkü, hukuk düzeninin varlığı fertlerin haklarının sağlandığı cemiyet huzurunu temin etmek içindir: «Hukuk düzeni, sosyal düzeni korumak ve geliştirmekle görevlidir. Yalnız bugünü değil, geleceği de, toplum düzeninin yöneldiği hedefi de korur. Toplumun dayandığı medeniyet görüşünü savunmakla vazifelidir.»³⁰ Hukukun, toplumun dayandığı medeniyet görüşünü savunmak çabası, hukuk anlayışının siyasi yönüne dikkatimizi çekmektedir. Hükümetlerin de bu halde, aktif fonksiyon görmesi hadisesi ortaya çıkmaktadır.

3. İdari Yapının İşleyişi :

İdari yapı (sistem) denince, akla birden fazla organın karşılıklı etki ve münasebet içerisinde hareketli bir bütünü meydana getirmiş olduğu düşünülür.

Canlı organizmayı andıran, cemiyet bünyesinin diğer canlılar gibi bu değişme süreci içinde bulunduğu kesin olarak kabul edilmiştir.

«Toplum düzeni, toplumun belli bir medeniyet görüşüne (felsefesine) göre organize edilmesidir.»³¹ düşüncesi ile, düzenin kaynağında bir hayat ve dünya görüşünün yattığı ortaya çıkar. Belki de toplumdaki idari değişme, bu dünya görüşünün değişmesi ile yeni bir biçime kavuşmaktadır. Toplum içindeki her unsurun bir fonksiyonu olduğu ve bu fonksiyonun amacının, insana daha büyük mutluluğun sağlanması imkânını bahşeden cemiyet düzenini korumak gayesine yöneldiği belirtilmiştir.

30) Prof. Dr. Tunaya/a.g.e./s. 63.

31) Tunaya/Siy. Müess./s. 61.

a. Yöneten - Yönetilen münasebeti :

İdare ve hükümet kuvveti arasındaki bağıllık ve alâka hakkında: «İdari rejimin temelini teşkil eden kuvvet, amme kudreti diye vasıflandırılır. Ve icra kuvvetinin bir dalını teşkil eder.

Yani, toplumun faydasına hazırlanmış kanunların bulunması yanındadır; önemli olan o kanun ve yönetmeliklerin iyi uygulanabilmesidir. Ayrıca, İdarenin düzenli bir işleyişle vatandaşlara zorluk değil; kolaylık gösterebilme imkânlarına sahip bulunmasıdır: «İdare, devlet ve toplum düzeninin temel unsurudur. Bu düzenin varlığı da devamı en başta kesintisiz işlemesine bağlıdır. Yasama organı bir süre bulunmayabilir. Yargı mercileri bir süre işlemeyebilir. Hatta Hükümet bir süre aksayabilir. İdare işlediği sürece Devlet ve Toplum düzeni yine de az çok devam eder. İdare durursa işte o zaman toplam düzenden eser kalmaz, anarşi olur.»³² İdarenin böyle bir özellik göstermesi, aslında olması gereken en büyük özelliğidir. Yani, siyasî karar organlarından bağımsız bir çalışma göstermesi gerekir ki, toplum düzeni bozulmasın ve sosyal bünye yara almasın: «İdarenin müessesese haline gelmesi ise, idare edenlerin şahıslarına, keyif ve takdirlerine bağlı olan kuvvetin bir amme kudreti şekline inkılâb ederek amme hizmetleri fikrine bağlanması, kuvvetin bu fikrin tahakkuk ettirilmesi için bir vasıta haline gelmesi ve idare içinde bunu sağlayacak bir muvazenenin kurulması ile vaki olur.»³³

b. Müesseseler :

Müesseseler cemiyet içinde bir fonksiyon gören ve toplumu ilgilediren teşkilatlı topluluklar görünümündedir. «Müessesese bir de içtimai teşkilâtın unsuru olarak görünür ve içtimai bir fonksiyon icra eder... bir kısım içtimai müesseseler, topluluklar ve teşekküller halindedir. Ve canlı bir ferdiyete, mânevi bir şahsiyete doğru giderler. Diğerleri ise bir eşya kategorilerinden ibrettir, canlı bir ferdiyet ve mânevi şahsiyetleri yoktur.»³⁴ Bu özelliğe bakılınca, sosyal müesseseler siyasî yapının düzenli çalışması ile hukukî bir varlık kazanabilirler.

Bir topluluğun ve teşekkülün müessesese haline gelebilmesi için gerekli unsurların sağlanması lâzımdır: «topluluğun içinde bulunan bir işi, bir teşebbüsü başarma kuvveti şahısların keyif ve arzularına bağlı bir kuv-

32) T. Bekir Balta/İdare Huk. Giriş/s. 19, T.O.D.A.İ.E., Ankara.

33) Onar, a.g.e., s. 142.

34) S. Sami Onar, İdare Huk. Umumi Es., İst. 1942, s. 42.

vet olmaktan çıkıp, başarılmak istenilen iş veya teşebbüs fikrine ve teşekkülün esas vazife ve faaliyetine bağlanmış olmalıdır.»³⁵

Müessesenin ferdi arzuların dışında gerçekleşmesiyle, en azından hukukiliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca grup mensupları arasında ortak his ve şuur meydana gelerek bunlar, sevk ve idareyi kolaylaştırmaktadır. «Toplumun teşkilâtlandırılmasıyla şuur arasında bağlantı vardır. Teşkilatlanma müesseselerin kurulmasına dayanır. Bu müesseseler aşağıdan yukarı olabilirler. Halk tarafından, toplum içinde vücut bulabilirler.»³⁶

Müessese - Toplum şuuru arasındaki ilgiden, müesseselerle toplumun yönlendirilme fonksiyonunu anlayabiliriz. Ortak değerler, toplum üyelerine müesseseler sayesinde iletilir. Eğitim içerisinde fertler, kolaylıkla belli bir bilgi alışverişinde bulunma imkânına kavuşurlar. Siyasî iktidar, müesseselerle topluma yön vermek veya istenilen yöne fertleri sevk edebilmek kuvvetine sahip olur. Aynı şekilde fertler, müesseseleşerek fikirlerini ve ekonomik imkânlarını birleştirip; siyasî meslekî ve hatta dinî hedeflerine ulaşmaya çalışırlar.

4. Sosyal değişme :

Sosyal değişme bir cemiyetin maddî ve manevî hayatındaki değişmeyi içerisine almaktadır. Bir toplum yapısındaki değişme, şüphesiz siyasî düşüncüyü etkileyecektir: İdarecilerin çabaları, fikir hareketleri, işleyen müesseselerin toplumun genel çizgisine tesir etmesi gibi. Bu ve benzeri farklı tesirlerin birbiriyle ilgisi, bütün bir sistemle ilgili karmaşık bir oluş hadisesidir: «Sosyal değişme, ilerleme kadar gerileme tarzında da gerçekleşme ihtimaline sahiptir. Bu her iki temayül de aslında sosyal değişmedir.»³⁷ Değişme dinamik bir hadise olduğu içindir ki, bunun tesbitinde «tarihi metod» tan faydalanılır. Çünkü Sosyoloji'de olayları tekrarlama imkânı yoktur. Onun için Sosyolog bu konuda tarihe müracaat eder. Değişmeyi statik olarak «monografiler» yardımıyla da incelemek mümkündür.

Kültür değişmelerinde bu durumu görmekteyiz: «Her kültür daimi bir tahavül (değişme) halinde bulunmaktadır. Şüphesiz içtimai gruplar arasında, bu tekâmüle ait değişme bakımından farklar olabileceği gibi, aynı kültürün muhtelif devirleri ve kısımları arasında da farklar var-

35) a.e., s. 134.

36) Dâver/a.g.e./s. 245.

37) Kurtkun/a.g.e./s. 272.

dır. Antropoloji alimlerine göre, ne kadar iptidai olursa olsun, hiçbir kültür tekâmüle ait bu değişme prosesinden istisna edilemez.» Böylece değişme hadisesinin kaçınılmazlığı ortaya konulmuş olmaktadır. Kültürün değişmesi derken, bu değişmenin esas itibariyle iki şekilde ortaya çıktığı söylenmektedir: «Serbest kültür değişmesinden; bir içtimai grup veya cemiyetin yabancı bir kültüre sahip grup veya cemiyetle karşı karşıya geldiği zaman, hiçbir dahili veya harici tazyik altında bulunmaksızın münferit unsurlar yahut o kültürün muayyen bir kısmını alıp benimsemesi neticesinde, bünyesinde husule gelen tahavvüller kastolunmaktadır.

Kültürün değerlerin etrafında şekillenen bir dünya görüşü (veya hayat anlayışı) olduğuna dikkati çektik. Bu açıdan, bir cemiyet ve grubun diğer cemiyet kültüründen bir bölümünü veya münferit parçalarını alması, her kültür için geçerli değildir. Bilhassa bizim toplumumuz gibi hayat anlayışını bir inanç sistemine dayamış olunca, mesele daha da önem kazanıyor.

Bu durum olsa olsa, teknik - maddi unsurlar için geçerli olabilir.

Mecburi veya empoze kültür değişmesi; ayrı kültürlerle sahip iki içtimai gruplar veya cemiyetin biri kendi kültürünü veya bunun muayyen bazı unsurlarını ekseriyetin arzusu hilafına kendi cemiyetine zorla kabul ettirmeğe çalışmasıyla meydana gelen değişmelerdir.

Değişmede, müessese - düşünce münasebetinin olduğunu kabul etmek zorundayız: «Düşüncelerin kendileri de birtakım hadiselerdir. Toplumların zihni yapılarıyla maddi yapıları arasında münasebet vardır. Bunlar birbirlerini karşılıklı etki altında tutarlar.

Toplumun kendi iç dinamiğinin neticesi olarak, bir değişme veya bozulmanın meydana geldiği görülmektedir.

Ibni Haldun'un Mukaddime'sinde, cemiyetlerin kendiliklerinden bozulmasında «asabiyet» (içtimai dayanışma) e büyük önem verdiği görülür: Yerleşik hayata alışan kavimler, darlıktan kurtulup bollığa kavuştuktan sonra, ululuk ve şeref tek bir şahısta toplandığını ve diğerlerinin rahata ve tenbelliğe alıştıkları söylenerek; «Medeni hayatın her türlü nimetlerinden faydalanmakta oldukları belirtilir. Fakat bunun yanında «yerleşik hayat» ın kendisinde var olan birtakım kötülükler ortaya çıkar, neslin ahlâki yapısını menfi yönde etkiler, özellikle neslin yüce duyguları sarsılır.

Bu görüşe diğer İslâm mütefekkirlerinde de rastlıyoruz. Kur'an'da da rahat ve bolluğun içindeki toplulukların bozularak bir değişmeye uğradıklarından bahsedilmektedir.

Diğer taraftan devlet başkanı «şeref ve ululuğu» sadece kendisinde toplayıp teb'asına sırtını döndüğü için, gayri resmi bağlar, artık resmi münasebetlere dönüşür. Bu nesilde asabiyet yara almaya başlar.»⁴⁰

Buraya kadar anlatılanlar ile, sosyal değişme özelliği itibariyle birçok sebebin bir araya toplandığı hareketli değişikliği ifade etmektedir. Dolayısıyla, sosyal değişme hadisesinin bir tek sebebe bağlanamayacağı da belirmiş bulunmaktadır. Siyaset, Ekonomi, Ahlâk ve benzeri disiplinlerin bazen bu değişmeyi hızlandıran veya yavaşlatan; bazen de değişmeden etkilenen hüviyetinin görüldüğü kabul edilmelidir.

NETİCE :

Devletin işleyişi konusunda en önemli unsur hükümettir. Devlet bu haliyle, sadece hukukî ve politik bir müessese halinde kalmayıp; çok yönlü sosyal bir hadise halini iktisab etmiştir.

Doğu düşüncesinde, devletin toplumla ilgili fonksiyonları ve işleyişi konularının ele alındığı ve özellikle islâm düşüncesinin dünya - ahiret gibi çift taraflı, ahenk içinde olduğu görülür. Hükümetin işleyişinde dikkatimizi çeken önemli noktalardan biri de, pozitif hukuk prensiplerinin ötesinde bir hukuk mefhumunun yatmış olduğudur.

İktidar hükümetin en önemli fonksiyonu olarak farklı şekillerde tezahür etmektedir. İktidarların hukuk sistemleri ile yakın bir alâkasının bulunduğunu; hatta, her hukukî sisteme bir iktidar tipinin tekabül ettiğini öğreniyoruz. Bu açıdan hukuk sistemlerinin kaynağını teşkil eden irade (İlâhî, veya beşeri) siyasî iktidarın da biçimini tayin etmektedir.

İktidarın dayandığı manevî müeyyidelerin güçlülüğü sosyal iktidarın gerçekleşebilme imkânını ortaya koyar. Sosyal kontrol; toplumun yerleşmiş inanç, örf ve grup değerlerinin müessiriyeti ile sağlanmaktadır.

Batı düşüncesinde tatbikine şahid olduğumuz farklı iktidar tipleri, değişik inançlara göre teşekkül ettiğinden birbiriyle çatışır duruma gelmektedir. Bazı grup ve müesseselerin sosyal iktidarlarını siyasî iktidara

38) Recep Yumuk/İbni Haldun'un Devlet Görüşü/A.Ü. İşletme Dergisi, Erzurum, 1978, s. 269.

rağmen hâkim kılmak istemeleri gibi. Bu durum, cemiyette istikrar bulamamış «değer hükümleri» nin varlığındandır.

Devlet felsefesi, veya dünya görüşü, Hükümetin toplumda gerçekleştirmeye çalıştığı temel hedeftir.

Devlet felsefesi farklı kültür yapılarına göre şekil almakta; kültürler de içlerinde bazı normlara sahip bulunmaktadırlar. Bu normlar ortak davranış kaideleri olmakla zorlayıcı bir özelliğe sahiptirler. Normların asıl geçerliliği «içten bir inanış» sonunda gerçekleşmesi şeklinde belirmektedir. Bu da, normun dış müeyyide gücünden ziyade, iç müeyyidesi olan değerler (kıymet hükümleri) in gönüllü bir kabullenışı ile meydana gelmektedir. Değerler ise bir inancın ifadesi; onun tayin ettiği «hükümler» dir.

Devlet felsefesi veya dünya görüşlerindeki değişme; işte bu değer - norm - kültür zincirinde meydana gelen tutumların pratik hayattaki farklılaşmasından başka birşey değildir.

Cemiyet adını verdiğimiz canlı organizma, değişme sürecinden müstakil kalamaz. Yani değişme, kaçınılmazdır. Fakat değişmenin insan unsurunun hayatına yeni bir manâ kazandırması şartıyla... Yoksa, değişmiş olmak için değişme, fayda getirmez.

Sosyal değişme, kültürün tabii ve zoraki olmak üzere iki şekilde değişmesi ile ortaya çıkmaktadır. Böylelikle içtimai değişmenin çok yönlü tesirlerle meydana geldiğini anlıyoruz. Kültürün bir hayat anlayışını temsil eden unsurların tamamı olduğunu kabul ettiğimize göre; ondaki değişmeden bütün bir cemiyetin müessir olacağı tabiidir.

Dolayısıyla siyasi düşüncenin temelinde bir kültür ve değer formunun çevrelediği prensipler yığını bulunmaktadır. Önemli olan bunların istikrarlı bir düzene tabi oluşu; değişme ve gelişmesini tesadüflere veya zoraki çabakalara bağlamamasıdır.